

Mršević Z., (2014), **Razumevanje nasilja: Lucifer među nama, 368-381.**

Ed., Naučnoistraživački centar Akademije, in: *Nasilje u Srbiji, uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*
Kriminalističko policijska akademija, Beograd.

ISBN 978-86-7020-285-6

COBISS.SR – ID 207689996

Dr Zorica Mršević
Institut društvenih nauka
Beograd
Zmrsevic@idn.org.rs

RAZUMEVANJE NASILJA: LUCIFER MEĐU NAMA¹

Izvod. U ovom tekstu prezentirana je analiza sedam tematskih celina: strukturalno/kulturalno nasilje, „dozvoljenost“ mržnje, Lucifer sindrom, štokholmski sindrom, sindrom naučene bespomoćnosti, Đenoveze sindrom i zataškavanje pojava nasilja sa pozicija moći. Tim analizama se omogućuje bolje razumevanje funkcionisanja opštih mehanizama nasilja u Srbiji i njegove ugradnje u društvene tokove. Ovih sedam mehanizama funkcionisanja nasilja svojim dejstvom doprinose kristalizaciji, stabilizovanju nasilja duboko unutar samih društvenih i institucionalnih struktura zbog čega je teško suprotstaviti mu se institucionalnim merama kreiranim da primarno budu reakcija na individualno počinjeno nasilje. Od velike važnosti i strateškog značaja je zato uočiti mehanizme ugradnje nasilnih modela u temeljne društvene strukture u Srbiji. Cilj ovog rada je da doprinse boljem razumevanja uzrokovanja i funkcionisanja nasilja u našem društvu jer sa tim razumevanjem, raste mogućnost kreiranja adekvatne pravne i društvene reakcije na nasilje, institucionalnog i individualnog suprotstavljanja nasilju, porasta društvene i individualne otpornosti na nasilje, doprinosi se boljem medijskom izveštavanju o slučajevima nasilja i uviđa se da nasilje ugrađeno u društvene strukture direktno uzrokuje i individualno počinjeno nasilje.

Ključne reči: razumevanje nasilja, strukturalno/kulturalno nasilje, „dozvoljenost“ mržnje, Lucifer sindrom, štokholmski sindrom, sindrom naučene bespomoćnosti, Đenoveze sindrom, moć negiranja.

STRUKTURALNO I KULTURALNO NASILJE

U gotovo celokupnom javnom diskursu, pogotovo političkim, društvenim, medijskim, i ekonomskim, popularnim ali i stručnim analizama, pod pojmom nasilje najčešće se podrazumeva označavanje samo fizičkog, individualnog, personalno ciljanog nasilja, pri čemu se uglavnom previđa postojanje okvirnog, strukturalnog nasilja². Potrebno je uočavanje da osim tog najvidljivijeg, direktnog nasilje, gde postoje identifikabilni i nasilnik, počinitelj, i njegova konkretna žrtva ili žrtve kao akteri nasilja, postoji i tzv. strukturalno nasilje. Strukturalno nasilje naime, predstavljaju sistematski načini na koji postojeće društvene strukture i sistematski nanose trajne štete pojedinim grupama ljudi, sprečavajući ih da zadovolje svoje osnovne egzistencijalne potrebe, npr. marginalizujući i diskriminišući ih. Tu nema pojedinca kao neposrednog, individualnog aktera koji ga čini, tu se kao uzročnici nasilja nalaze društveni i ekonomski odnosi, sistemi, i institucionalne strukture (npr. robovlasnički sistem). koji nisu uvek razumljivi, vidljivi i prepoznati kao pravi uzročnici nasilja. Zbog tog početnog previda, ni posledice se ne identifikuju kao nasilje, previđa se da npr. strukturalno, ekonomsko nasilje itekako proizvodi žrtve, koje uzrokuju specifične organizacione ili društvene strukture ili jednostavno rečeno, uslovi života.

Previđanje strukturalnog nasilja dešava se najviše zato što su ti odnosi obično ustaljeni, čak najčešće i zakonski i moralno legitimni, i zbog toga percipirani kao normalna, teško promenjiva ili čak jedino moguća datost.

¹ Ovaj tekst je nastao kao deo projekta na kome je autorka angažovana: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u periodu 2011-4, br. III 47010.

² Personalno nasilje postoji kada se žrtve i počinitelji mogu sasvim jasno definisati. To je nasilje tipa "jedan na jedan", sa identifikabilnim stranama počinioca nasilja i žrtava.

Ali u današnjem transparentnom svetu npr. bogati i načini njihovog bogaćenja više nisu nepoznanica siromašnima i izgubili su povlasticu da sve poriču³. Kao posledica, legitimitet neoliberalnih kapitalističkih društvenih odnosa se sve više i sve češće dovodi u pitanje, kao jedan od jasno identifikovanih domena dugotrajno prisutnog strukturalnog nasilja, koje se može označiti pojmom jednog od savremenih teoretičara nasilja, Etijena Balibara, „kristalizirano, stabilizovano društveno nasilje“⁴. I kada se umesto mnoštva preduslova pojedinačnog čina nasilja uoči njima nadređeno postojanje opšteg stanja nasilja, dolazi se do neminovnog pesimističnog zaključka da je to stanje iz kojeg ne znamo kako, ili čak i ne možemo izaći. Ta nemoć u koju smo zapali postala je jednim od preduslova, jednom od formi reprodukcije i širenja strukturalnog nasilja, pošto je imanentna moć svakog oblika nasilja baš ta, da se širi ako nije sprečeno ili bar sputano i redukovno⁵. Nasilje u svim svojim formama, npr. rat, agresija, rasizam, politički motivisana represija, ekonomska dominacija, ugrožavanje sigurnosti, brutalno razbuktavanje ili tinjajuća pretnja nasiljem ili nasiljima, danas su često samo indirektna posledica toga neznanja.

Budući da se strukturalno nasilje ne može jednostavno ukinuti, niti preko noći promeniti, lako prihvatamo ideju apstraktnog i simboličkog ograničavanja njegovog uticaja potiskivanjem u sferu asocijalnog, pojedinačnog nelegalnog čina. Time se postiže simbolično ograničavanje nasilja na samo ono što je jasno vidljivo, i zakonski kao takvo određeno, prepoznato i u određenoj meri, savladivo. Time se iznova perpetuira neprepoznavanje strukturalnog nasilja a sa njim i nasilje samo.

Po poznatom norveškom savremenom teoretičaru nasilja i pacifisti, Johanu Galtungu⁶ koji je proučavao diferencirane oblike nasilja, pod manifestnim formama strukturalnog nasilja se podrazumeva naročito institucionalizovani rasizam, seksizam, etnocentrizam, adultizam, nacionalizam, heteroseksizam, elitizam, a tu su i ekstremne manifestacije liberalnog kapitalizma (autorkino pitanje, a da li samo tog oblika kapitalizma?), kao što su institucionalna korupcija, masovna nezaposlenost, dugotrajna recesija, dužnička kriza, bankrotstva celih država, koji se svi u uzročnom smislu zasnivaju zapravo na nepravednoj, strukturalnoj podeli društvene moći i bogatstva.

Rezultat je društveno konfliktni ambijent u kome je pojava straha i odsustvo poverenja rasprostranjena na obe strane: i na strani onih koji su profiteri postojećih društvenih struktura a ne samo oni koji su njima marginalizovani i diskriminisani. U životima mnogih nastaje strah jer se plaše svoje okoline, nesigurne i nebezbedne sadašnjosti, mogućnosti sopstvene viktimiziranosti i strepe da njihova budućnost bude još opasnija. Iz tog straha i nepoverenja, jedni mogu da, plašeći se da izgube svoj povlašćeni položaj i privilegije, nastoje da učvrste postojeći sistem, sankcijama, represijom, strogim zakonima, legalnom, pa ako treba, makar i nelegalnom silom. Druga strana pak, može da pribegne pobuni kao načinu menjanja za njih neizdržljivo bezizlazne situacije. Moguće je i stanje koje Balibar naziva trajnom pobunom, tj. realnosti postojanja aktivnosti onih koji se u bilo kojem vidu bune protiv nejednakosti i ugnjetavanja, oslanjajući se i opravdavajući politikom ljudskih prava⁷. Ali osim tih ekstremnih mogućnosti koje su takođe u strukturalnom domenu, sasvim izvesno dolazi i do vršenja dela direktnog, individualnog nasilja. Takođe vidljive posledice strukturalnog nasilja su pored i mimo uzrokovanja, direktnog nasilja, i povećani nivo smrtnosti, trajni invaliditet, temeljno narušavanje zdravlja, obrazovna osujećenost, nemogućnost vertikalne socijalne i svake druge pokretljivosti i lišavanje materijalnih dobara pripadnika praktično svih etničkih, starosnih i polnih kategorija onih koji se nalaze na društvenom dnu. Te posledice postaju vidljive naročito u poređenju sa mnogo nižom smrtnošću, invalidnošću i osujećenošću onih koji su iznad njih, što je u krajnjem ishodu vrlo slično posledicama direktnog, fizičkog, personalnog nasilja.

Galtung upozorava da je paralelno sa strukturalnim nasiljem, potrebno takođe identifikovati i tzv. kulturalno nasilje pod kojim pojmom se podrazumevaju ideologije, uverenja, tradicije i razrađeni kulturni sistemi kojim se opravda postojanje strukturalnog nasilja kao neizbežnog, koji omogućuju i opravdavaju kako personalno tako i strukturalno nasilje⁸. Ilustrativan je primer baskijskog nacionalizma kao opravdanja za akte nasilja prema navodnim „izdajnicima“ nacionalnih interesa koga navodi Asurmendi⁹. Interesantno, još je i Marks ukazivao da se nasilje može tako čvrsto ukoreniti i u društvenim strukturama i odnosima, da putem državnog i društvenog poretka

³ Mojsi Dominik, 2012, Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta, Clio, Beograd. str. 27

⁴ Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb. str 15

⁶ Galtung J., A Theory of Conflict. <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20> Pristuljeno 16. aprila 2014.

⁷ Balibar, op. cit. str. 14.

⁸ Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence. <http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22> Pristuljeno 16. aprila 2014.

⁹ Asurmendi Mikel, *Identitet i nasilje*, Bblioteka 20 vek, Beograd. str. 24.

prodire u političke i socijalne odnose. Ta povezanost je po njemu, nastala iz prvobitne akumulacije i procesa ekspropriacije proizvođača, ili kako bi rekla Roza Luksemburg, iz „blata i krvi“ kapitalističkih odnosa, i nastavila se tokom čitave političke istorije kapitala i njegove vladavine nad društvenim odnosima, podjednako u vidu „despotizma fabrike“ ili u vidu „rezervne armije“ (masovne nezaposlenosti), što su dva pola proleterskog stanja¹⁰.

U okviru kulturalnog nasilja takođe postoje filozofska, politikološka, ekonomska, književna i umetnička dela koja nalaze i objašnjavaju navodnu „svrhu“ nasilja kao nužnost da se prođe kroz nešto bolno i loše da bi se napravilo nešto veliko, uzvišeno, dostojno i bezbedno. „Ta istorija sjajnih tekstova i neporecivih izveštaja o nepobitnim bliskostima i sazvučjima između sile i pravde, nasilja i prava, prinude i slobode, krvi i mira, rata i priznanja, ubistva i države, odvratnog i savršenog, uprkos veličanstvenih teorija o navodnoj nužnosti da zlo bude pomešano sa dobrim, da su vrline u središtu poroka“, mora se dovesti u pitanje, jer postoje i vrlo jaki argumenti koji takve teorije negiraju i odbacuju¹¹. To su argumenti kojima se apeluje na uzdržavanje od davanja smisla nasilju, uz upozorenje da to dovodi do nastavljanja i eskalacije nasilja, kao i da to može da bude brzi put do nove laži, nove dominacije i autoritarnosti. Posebno su opasne one teorije koje afirmišu logiku nasilja kao poslednjeg i konačnog odgovora (npr. ideja „poslednjeg rata“), kao načina koje bi nasilje navodno zauvek ukinulo, jer predstavljaju ne samo opravdanje nasilja, već takođe potencijalno ukidanje odgovornost za počinjeno nasilje, i u prošlosti i u budućnosti¹².

Strukturalno/kulturalno i direktno nasilje su u visokom stepenu međuzavisnosti jer strukturalno nasilje neizbežno proizvodi konflikte i vrlo često direktno nasilje, uključujući i porodično i rasno nasilje, prerastajući u ulične nemire, vandalizam i huliganizam, zločine mržnje, terorizam, genocid, etnički, rasno i religiozno obojene konflikte, građanske i međudržavne ratove. Ignorisanje ili ravnodušnost prema strukturnom nasilju savremenih društvenih i ekonomskih odnosa, i njihovog kulturalnog opravdavanja, ravno je etički nedozvoljivom odsustvu empatije, što je pak, sa svoje strane, po istaknutom teoretičaru nasilja Sajmon Baron Koenu¹³, jedno od glavnih motivacionih uzroka nasilja svih vrsta¹⁴.

SINDROM DOZVOLJENE MRŽNJE¹⁵

Ovaj sindrom označava pojavu i postojanje tolerisane, prihvatljive mržnje prema nekim grupama ljudi, uprkos postojanju značajnih, snažnih mehanizama društvene osude, sankcionisanja i odbacivanja mržnje. Pre svega, zakoni zabranjuju i sankcionišu govor mržnje kao vid javnog ispoljavanja mržnje i diskriminacije. Sve monoteističke religije smatraju ljubav za najvišu vrednosti i propovedaju ljubav, nalažući je svojim vernicima kao dužnost¹⁶. I ona elementarna pristojnost podrazumeva izdržavanje od ispoljavanja mržnje u svakodnevnom ponašanju i komunikaciji. Deca se odmalena uče da ne smeju da mrze svoje roditelje, braću i sestre, drugare, vaspitačice u vrtićima, nastavnike u školama¹⁷. Psihologija sa svoje strane vrlo jasno ukazuje da je mržnja destruktivno emocionalno stanje koje nepovratno troši emotivnu energiju i koje predstavlja izvor i destrukcije, ali i samodestrukcije.

Iako mržnja nije društveno prihvatljiva, postavlja se pitanje da li ipak postoji dozvoljena mržnja (naročito prema nekim, tzv. nepopularnim manjinama, Romima, LGBT osobama, azilantima, Kinezima)? Deci stvarno ne dozvoljavaju da mrze svoje roditelje, braću i sestre, ali preusmeravaju njihov bes, agresiju i frustracije do kojih normalno dolazi usled zabrana u vaspitnom procesu, u drugim pravcima koji se smatraju prihvatljivim. Tako se javlja “dozvoljena” mržnja prema „Ciganima“, policiji, „pederima“, prošnjacima, Jevrejima a često i prema mnogim

¹⁰ Balibar, op. cit. str. 17.

¹¹ Bojanić Petar, 2007, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd. str 7.

¹² Bojani, op. Cit. str. 8

¹³ Opominjući na opasnost od eskalacije nasilja kome se niko ne suprotstavlja, autor smatra da to običnim ljudima oduzima sve što je ljudsko, lako ih uvodeći u zločin, čime se po njemu otvaraju vrata masovno počinjenom nasilju i uništenju velikog broja ljudskih života. Ili kako on kaže, „Put do Aušvica bio je popločan ravnodušnošću“.

¹⁴ Baron-Koen Sajmon, 2012, *Psihologija zla*, Clio, Beograd. str 24.

¹⁵ Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, *Politika* 18.09. 2013.

¹⁶ Hodžić Bilal, 2010, *Nedolična ljudska svojstva – Mržnja*, 21 januar.

http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605

Pristupljeno 20 aprila 2014.

¹⁷ Ljubomora dece prema braći i sestrama, 27 januar 2009

http://porodinicilekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54

Pristupljeno 20. aprila 2014.

drugim koji su različiti. Tako se rađa mehanizam „dozvoljenosti“ mržnje, kao ventil i meta naših frustracija, negativnih emotivnih naboja, životnih nedaća, poraza i strahova¹⁸. Rezultat mehanizma „dozvoljene“ mržnje je uspostavljanje trajne, mada često pritajene mržnje koja može da deluje celog života ispoljavajući se povremeno kao iracionalno okrivljavanje grupa izloženih mržnji za mnoge lične i društvene probleme. Pritajena mržnja može da se ispoljava kroz individualno i grupno nasilje prema pojedincima iz grupa i celim grupama koje je „dozvoljeno“ mrzeti. Naučena „dozvoljenost“ mržnje uzrokuje netoleranciju, društveno isključivanje, agresivnost, društveno konfliktne embijente i nasilje¹⁹. „Dozvoljena“ mržnja počinje često samo kao bezazlena, vaspitna, pedagoška i psihološka pojava prolaznog karaktera, ali njeni brutalni plodovi su itekako društveni i trajni.

LUCIFER SINDROM²⁰

Lucifer sindrom je pojam kojim se objašnjava kako „dobri“ ljudi postanu „zli“, tj. kako pod okolnostima koje stvori makro li čak i mikro društveni sistemi, sasvim normalni, inače neagresivni i nenasilni pojedinci postaju nasilni, spremni da počine brutalna, čak sadistička dela.

Philip Zimbardo je tu transformaciju nazvao Lucifer sindrom/efekat posle „Stanford zatvorskog eksperimenta“²¹ koga je on osmislio i kojim je rukovodio. U njemu je učestvovala grupa od 24 dobrovoljca koji su kockom podeljeni u dve grupe: „stražare“ i „zatvorenike“. Važno je napomenuti da su svi oni bili obični studenti, klinički zdravi, bez ikakvih indikatora psihopatije. Eksperiment se odvijao u „zatvoru“, za tu priliku organizovanog u podrumu univerziteta. „Zatvorenici“ su dovedeni na način lažnog hapšenja, dobili su uniforme sa brojevima radi autentike, i kako bi se kreirao utisak poniženja. „Stražari“ su dobili samo jednu instrukciju: da rade šta god smatraju da je potrebno da bi održali red u „zatvoru“. Istraživači su u toku istraživanja posmatrali događaje putem kamera i nisu se mešali. Planirno je da eksperiment traje dve nedelje ali je prekinut posle samo šest dana zbog zapanjujućih efekata koje istraživači nisu predvideli. „Zatvorenici“ i „stražari“ su se naime, toliko uživali u svoje uloge, da su prvi postali stvarne žrtve a drugi su ispoljili iznenađujuće sadističko i nasilničko ponašanje. Na samom početku „zatvorenici“ nisu previše ozbiljno shvatali naređenja „stražara“. Ismevali su ih, nastojali da zadrže svoju individualnost. Međutim, ubrzo su usledile fizičke kazne, prisilni sklekovi, batinanje, na šta je kao reakcija izbila pobuna među „zatvorenicima“ – zatvorili su se u svoje ćelije, blokirajući vrata krevetima. Usledila je brutalna odmazda. „Stražari“ su razvalili vrata „ćelija“ aparatima za gašenje požara, skinuli „zatvorenike“ do gole kože, tukli ih i tako brutalno i sadistički kažnjavali, da je odlučeno da se eksperiment prekine. Pitanje ko je „zao“ posle ovog eksperimenta zamenjeno je pitanjem kakve treba da budu okolnosti koje će prosečnu, normalnu osobu navesti da čini nasilna dela. Zastrašujući zaključak posle Stanford zatvorskog eksperimenta je da je gotovo svako, pod određenim okolnostima sposoban da čini zlo, ako postoje okolnosti koje nekim ljudima daju preveliku moć bez nadzora i odgovornosti za počinjena dela²². Takvi uslovi su recept za zlostavljanje i nasilje, kao da Lucifer, odnosno pritajeno zlo, postoji u svima nama da bi se aktiviralo u za to pogodnim okolnostima.

Zimbardova saznanja o ljudskoj prirodi potvrđuje i jedan drugi eksperiment kojim je osmislio Stenli Milgram²³. U tom eksperimentu dobrovoljci su spremno, samo zato što autoritet to traži, davali drugim „dobrovoljcima“ (a zapravo treniranim glumcima) „smrtonosne elektrošokove“. Svi dobrovoljci su dobili pismene uslove eksperimenta po kojima oni moraju da slede sva uputstva eksperimentatora i da će ako odbiju, biti odstranjeni iz eksperimenta pre njegovog kraja i time izgubiti svoj honorar od 20 dolara koji će dobiti samo oni koji u eksperimentu ostanu do kraja. Informisani su takođe i da oni ne snose nikakvu odgovornost za eventualne posledice. Po jedan dobrovoljac je bio smeštan u prostoriju iz koje je kroz stakleni zid posmatrao reakcije osobe kojoj je trebalo da daje „elektrošokove“ uz pomoć komandi pored koje je jasno bilo istaknuta lista kolika volataža izaziva mali, veliki i neidržljiv bol, privremena i trajna oštećenja mozga i tkiva, i konačno, smrt. Oni nisu znali da je s druge strane samo glumac koji glumi da prima nepostojeće elektrošokove. Eksperimentatori su zahtevali postepenu povećanje volataže, a dobrovoljci su mogli da pomatraju zapomaganje, bolne reakcije i agoniju osoba

¹⁸ Mršević Z., 2014, „Ajdačo – protiv dozvoljene mržnje“, *Politika*, 12. 05.2014.

¹⁹ Petrović I., „Mediji ohrabruju govor mržnje?“ *Deutsche Welle*

²⁰ Zimbardo Ph., *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House, 2008, www.LuciferEffect.com

²¹ The Stanford Prison Experiment, 1971. <http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529>

<http://lucifereffect.com/> Pristupljeno 6 februara 2014.

²² A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University

<http://www.prisonexp.org/> Pristupljeno 6 februara 2014.

²³ The Milgram Experiment. <http://www.simplypsychology.org/milgram.html> Pristupljeno 6 februara 2014.

koje im ništa nisu skrivile a kojima su oni po naredbi eksperimentatora zadavali elektrošokove sve veće voltaže. Dve trećine dobrovoljaca je spremno ispunilo i tu poslednju komandu koja je značila „smrt“ osobe s druge strane.

Hana Arendt obrazlaže da je zlo profilisano kroz sisteme upravljanja i uvodi pojmove: „banalnost zla“ i „radikalnost zla“ koji su poslužili kao vodeći u istraživanju modernog totalitarizma²⁴. Banalnost zla znači da vršenje nasilja ne zahteva nikakvu posebnu zlost niti pokvarenost, sklonost sadizmu i dominaciji nad drugima, već samo dubok nedostatak mišljenja i rasuđivanja pojedinca koji dobrovoljno učestvuje u aktivnostima kriminalnog sistema, a sebe smatra oslobođenim bilo kakve odgovornosti za svoje postupke zbog hijerarhijskog ustrojstva i zbog važećih zakona²⁵. Stoga, tamo gde je režim zločinački, zločinački karakter izvršioca je nepotreban, potrebni su samo njegovo poslušnost i pokoravanje zakonu. Radikalno zlo je pojam kojim se definiše pojava široke rasprostranjenosti prihvatanja državnog nasilja u kome su svi slojevi nemačkog nacističkog društva javno i u potpunosti saučestvovali u nacističkim zločinima. Tako je došlo do nacističkih zločina takvih zastrašujućih razmera koje nije podstakla ratna nužnost. Navdno, nacistički režim je mogao da opstane, pa možda i da dobije rat i bez te ogromne administrativne mašinerije masovnog ubijanja u kojoj su bile zaposlene ne samo izabrane, sadističke ubice već čitav narod, u kojoj je svako bio ili žrtva ili ubica-automat koji maršira preko leševa drugih²⁶.

ŠTOKHOLMSKI SINDROM²⁷

Štokholmski sindrom je pojam koji označava situaciju emotivnog zblizavanja nasilnika i žrtve koja usled te lojalnosti može čak da odbija da saraduje sa ljudima koji pokušavaju da joj pomognu, aktivno ih ometa u tome i staje na stranu nasilnika, usvaja njegov vrednosni sistem i počinje da na situaciju gleda njegovim očima („mi protiv njih“). Termin je nastao nakon pljačke banke i otmice talaca u Štokholmu avgusta 1973. kada su četvoro radnika banke, tri žene i jedan muškarac držani kao taoci pet dana. Nakon oslobađanja primećeno je njihovo neobično ponašanje: oni su se aktivno suprotstavljali policiji, odbijali da svedoče protiv otmičara, čak posećivali otmičare u pritvoru, tako da se čak javila sumnja da su neki od njih možda prikrveni, unutrašnji saučesnici pljačkaša²⁸. Ponašanje koje se opisuje pod ovim terminom može se javiti u svakoj traumatskoj situaciji u kojoj dolazi do prolongirane direktne komunikacije počinioca i žrtve. Do pojave ovog sindroma dolazi tako što nasilnik vrlo često svesno manipuliše žrtvom i namerno dovodi do zblizavanja i saradnje. Takođe i sama žrtva nastoji da sebi olakša položaj zblizavajući se sa nasilnikom, izazivajući njegovo sažaljenje, nastojeći na taj način da izbegne, odloži ili ublaži nasilje nad sobom, pa i moguće ubijanje²⁹.

Mlada žena iz Austrije, Nataša Kampuš bila je kidnapovana na putu do škole kada joj je bilo deset godina i bila utmičena sve do svoje osamnaeste godine kada je uspela da iskoristi prvu priliku otmičareve nepažnje i pobegne³⁰. U u svojoj autobiografskoj knjizi “3096 dana” opisuje upravo svesne oblike manipulacije od strane nasilnika. On joj je npr. objasnio da je kidnapovao da bi je predao jednoj opasnoj kriminalnoj bandi, ali da se predomislio jer mu je bilo žao zbog njene moguće sudbine u rukama tih kriminalalaca, i da zato moraju da se zajedno skrivaju u strahu od njihove osвете. Tokom njenog zatočeništva i totalne izolacije u podrumu njegove kuće, smenjivali su se periodi brutalnog fizičkog i seksualnog nasilja sa periodima u kojima je tretirao kao svoju ljubavnicu i ravnopravnu partnerku, kupovao joj poklone i ugađao na razne načine. U situacijama porodičnog nasilja takođe je poznat fenomen “medenog meseca”, tj. period nakon batina kada zlostavljač žali zbog toga što je uradio, kune se da neće više, i žrtvu obasipa velikom pažnjom. Žrtva osuđuje nasilje koje je on počinio nad njom,

²⁴ Mršević Z., 2013, *Svetionici – ženski likovi između zaborava i uzora*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad. Str 16-20.

²⁵ Duhaček D., 2009, „Tumačenja Hane Arendt - Roršahov test za interpretatore/ke“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 3, br. 3, str. 107-125, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

²⁶ Arendt Hannah, *Conception of Citizenship*, Stanford Encyclopedia, 2006-2014. <http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>

²⁷ Klein Christopher, 2013, *The Birth of “Stockholm Syndrome,” 40 Years Ago*
http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect Pristupljeno 1. marta 2014.

²⁸ Dokazano je u istrazi ipak, da niko od talaca nije bio saučesnik i da je njihova kooperativnost sa pljačkašima rezultat pojave lojalnosti žrtva sa nasilnicima, što je u teoriji dobilo naziv Štokholmski sindrom.

²⁹ Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment

<http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html>

<http://www.history.com/news/stockholm-syndrome> Pristupljeno 1. marta 2014.

³⁰ Otmičar Wolfgang Priklopil koga su mediji opisali kao monstruma, držao je zarobljenu u podrumu u svojoj kući u Štrahofu pored Genserndorfa u Južnoj Austriji. Kada je shvatio da je Nataša pobegla, ne želeći da se suoči sa zasluženom kaznom izvršio je samoubistvo skokom pod voz.

ali se dugo drži uverenja da se nasilje neće ponoviti, i pokazuje dosta razumevanja za navodne slabosti samog nasilnika.

Po nepodeljenom stavu javnosti jedina zdrava reakcija žrtve prema zlostavljaču je mržnja, želja za osvetom i prezir. Svako opravdanje koje žrtva nalazi za nasilnika predstavlja za većinu ljudi „dokaz“ da tu ustvari i nije bilo nasilja. Veoma je lako bezrezervno mrzeti nekog ko čini zlo delo, ali je potrebna veoma zdrava i snažna osoba da razdvoji čoveka od njegovih postupaka. Još je veća snaga potrebna da tako sagledamo nekog ko je zao prema nama samima. Takođe treba znati i da mržnja prema nasilniku retko motiviše na beg. Kada mrzimo, onog koga mrzimo vidimo kao daleko moćnijeg nego što jeste, a sebe kao mnogo manje moćne. Takva percepcija paraliziše.

Ljudi očekuju od žrtve da beži, traži pomoć, suprotstavlja se, brani se, ako treba pogine braneći se. Ako to sve nije slučaj, onda se smatra da je ona prihvatila nasilje. A ako ukazuje na ljudske osobine nasilnika, još gore, ona je saučesnik a ne žrtva. To crno-belo viđenje sveta tipično je za percipiranje stvarnosti od strane onih koji nisu preživeli nasilje. Nataša Kampus i mnoge druge žrtve dijagnoze Štokholmskog sindroma su se susrele sa drastičnom promenom u reakciji javnosti nakon pokazivanja razumevanja prema otmičarima. Njeno viđenje otmičara kao kompleksnog ljudskog bića koji je imao i dobrih strana, veoma je uznemirilo javnost, koja je počela da sumnja da je uopšte i bila kidnapovana i silom držana godinama zatvorena, već su počeli u njoj pre da vide devojkicu lošeg morala odbeglu od roditelja radi prepuštanja razvratu sa mnogo starijim čovekom. Ta ista javnost koja je izražavala ogromnu ljubav, solidarnost i brigu prema njoj neposredno po njenom bekstvu od otmičara, počela je pokazivati otvorenu mržnju nakon njene izjave da žali zbog njegove smrti i suza kojim je reagovala na tu vest, činjenice da nosi njegovu sliku u novčaniku i da je nastavila da živi u njegovoj kući³¹. Otmičar se naime, bacio pod voz kada je otkrio da je Nataša pobjegla ne sačekavši policiju i ne želeći da se suoči sa zakonskim posledicama svoga dela. Nataša Kampus je zato kasnije pokušala da objasni da zbližavanje sa otmičarem nije ni bolest, niti „dokaz“ da tu nije bilo nasilja. Formiranje zaštitne čaure koja stvara iluziju normalnosti unutar nasilnog okvira zločina je nužna strategija preživljavanja u bezizlaznoj situaciji – i mnogo je bliža stvarnosti od uopštene kategorizacije zločinaca kao krvoločnih zveri i žrtava kao bespomoćne jagnjadi od koje društvo teško odstupa. Razumevanje, pa i lojalnost i solidarnost koje žrtva ima prema nasilniku je nešto što njoj pomaže da psihološki preživi u nezamislivo teškim uslovima. Takvo viđenje stvarnosti žrtvi je potrebno i nakon prestanka nasilja i izbavljanja iz ruku nasilnika. Mi nemamo pravo da joj to oduzmemo svojim olakim negiranjem postojanja nasilja u situaciji neshvatanja postojanja Štokholmskog sindroma.

SINDROM NAUČENE BESPOMOĆNOSTI³²

Sindrom naučene bespomoćnosti označava pojavu osećaja lične nemoći do koje dovode situacije u kojima naše aktivnosti ne utiču na ono što nam se događa. Po savremenim kriminološkim shvatanjima nasilje je često rezultat sindroma bespomoćnosti, i to kako nasilnika (zbog prethodnog života ispunjenog neuspesima i promašajima), tako i žrtava (nesposobnih da se odupru nasilju)³³. Osećaj bespomoćnosti rezultira kod nekih depresijom, što je vid autodestrukcije a kod drugih nasiljem kao destrukcijom prema spolnjem svetu radi povraćaja samopoštovanja i kontrole nad sopstvenim životom. Depresija je ljutnja koju pojedinac usmerava ka sebi kada omalovažava sebe kao bezvrednu osobu. Nasilje je ljutnja koju pojedinac usmerava ka žrtvi kada je omalovažava kao bezvrednu osobu³⁴. Eksperimentima se dokazuje pojava ne samo kod ljudi, čak i kod životinja, npr. kod sisara da usled višekratne osujećenosti postaju bespomoćni. Najpoznatiji su eksperimnti prof. Martina Selidžmena³⁵ o nastanku sindroma naučene bespomoćnosti (sa psima, pacovima) i ljudima izloženim buci.

Prvi eksperiment. Pas zatvoren u kavezu dobijao je elektrošokove od kojih je u pravo vreme pokušavao da pobjegne premeštanjem po kavezu. Kada šokovi nisu prestajali gde god se kretao, prestao je da reaguje i samo je ležao na podu, cvileći bespomoćno na udare struje. Kada su otvorena vrata kaveza, on je nastavio da leži bez pokreta, pa i kada je sklonjen ceo zid kaveza, jer je na osnovu prethodnog iskustva stekao uverenje da se menjanjem

³¹ Tanjug, 2013, Nataša Kampus otkrila da je tokom osam i po godina zatočeništva bila i silovana, *Blic*, 18. 02. 2013.

<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenistva-bila-i-silovana>

³² Selidžmen M., 2008, *Naučeni optimizam*, Zavod za udžbenike – Beograd. str. 27.

³³ Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life.

<http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html> Pristupljeno 29 aprila 2014.

³⁴ The Discovery of Learned Helplessness. <http://psychology.about.com/od/lindex/f/learned-helplessness.htm>

Pristupljeno 20 aprila 2014.

³⁵ Selidžmen, op. cit. str. 108

položaja njegova situacija neće promeniti. Tek kada su mu eksperimentatori pomogli da izađe iz kaveza, povratio je uverenje da se od neprijatnih udara struje može pobeći.

Drugi eksperiment. Eksperimentatori su držali novorođene pacove u šakama sve dok nije prestalo njihovo koprcanje šapicama. Kada su odrasli izvršen je eksperiment sa merenjem dužine plivanja odraslih pacova. Jedna grupa odraslih pacova stavljena je u burad sa vodom bez mogućnosti da izađu. Oni su se održavali na površini oko 24h kada su počinjali da tonu. Bili su spaseni i kasnije su ponovo podvrgnuti istom eksperimentu. Imajući iskustvo da se plivanje isplati, sada su ostajali na površini prosečno čak 72 časa kada bi od zamora tek tada počeli da tonu. Ali kada su u istu takvu situaciju stavljeni pacovi koji su po rođenju stekli iskustvo onemogućavanja pokreta šapa, tonuli bi odmah, bez pokušaja da se održe na površini vode. Razlika između odustajanja odmah i odustajanja posle tri dana borbe za život je impresivna kao razlika između života i smrti koju čini sindrom naučene bespomoćnosti.

Treći eksperiment. Dve grupe ljudi bili su izloženi pola sata buci. Grupa A imala je mogućnost da buku isključe nalaženjem prave kombinacije dugmadi na tastaturi koju su imali na raspolaganju. Grupa B je imala istu tastaturu ali njihova dugmad nije proizvodila isključenje buke. Posle nedelju dana eksperiment je ponovljen. Sada su obe grupe imale samo dva dugmeta na raspolaganju od kojih je pritisak na jedno isključivalo buku. Ponašanje dve grupe se razlikovao. Ljudi iz prve grupe su odmah isključili buku koristeći ponuđenu dugmad. Ljudi iz druge grupe nisu ni pokušavali da upotrebe ponuđenu dugmad, pod utiskom prethodnog iskustva da nemaju mogućnost isključivanja buke. Ali ipak, svaki treći iz grupe bespomoćnih nije podlegao bespomoćnosti od izlaganja buci – samo mu je trebalo duže vreme da se odluči na akciju, a svaki deseti od onih koji nisu bili izlagani buci bez mogućnosti da je isključe je bio bespomoćan u situaciji suočen sa lako pristupačnom mogućnošću rešenja. Iz toga proizilazi jasan zaključak da neki ljudi odustaju lako, a neki drugi uopšte ne odustaju.

Zaključak je da oni izloženi makar i kratkotrajnoj bespomoćnosti lako i (pre)brzo odustaju već u prvim sledećim životnim iskušenjima, dok oni koji nemaju to iskustvo ne odustaju ni lako ni brzo od traženja rešenja. Što je duže i intenzivnije iskustvo nemogućnosti promene neprijatnih situacija, to su veći izgledi da će doći do razvitka bespomoćnosti. Postavlja se pitanje, ko odustaje lako a ko ne odustaje nikada? Lako odustaju pesimisti, oni koji za svaki problem reaguju razmišljajući, „ja sam za sve kriv, to je tako u mom životu oduvek, nikada mi to (ništa) ne uspeva, pokvarim sve čega se latim.“ „Meni će uvek biti loše“, centralni je stav pesimista kojim se sadašnji problemi projektuje na budućnost i na sve nove situacije. Osobe koje imaju pesimističan stil objašnjavanja loših događaja imaju najveće izgleda da dožive nove životne neuspehe koji će ih onda još više učvrstiti u njihovom osećaju bespomoćnosti i pesimizma.

Život nanosi iste teškoće, poraze, gubitke i tragedije optimistima i pesimistima bez razlike, ali optimisti ih bolje prebrode. Pesimisti zbog svog pesimizma ne istrajavaju pred izazovima i stoga još češće doživljavaju neuspehe. Pesimisti se zaglibe u porazu koji vide kao permanentan i pervazivan, (p)ostaju depresivni i bespomoćni veoma dugo, jer je za njih svaki poraz zastoj. Nedeljama i mesecima ne pokušavaju da počnu ponovo, a ako počnu i najmanji novi zastoj baci ih u još dublje stanje bespomoćnosti. Potencijalne samoubice snažno veruju da će njihova sadašnja nesreća trajati zauvek i da će prožimati sve što rade i da jedino smrt može da prekрати njihove patnje. Pesimističan stil objašnjenja sastoji se od elemenata personalnog, sa porukom, to je moja greška, permanentnog, sa porukom, to je tako stalno, oduvek i uvek će biti tako, pervazivnog, sa porukom, to je tako u svim aspektima moga života. Permanentno pesimističan stil postoji ako se o lošim događajima misli u terminima, „uvek, nikada, svuda“, kao o nečem trajnom i nepromenljivom. Uzroci naučene bespomoćnosti su uverenje da su naše akcije uzaludne i dodatni su uzrok daljih poraza, neuspeha, gubitaka, gubljenja kontrole nad sosptvenim životom³⁶.

Nasuprot tome, centralna veština optimizma leži u promeni destruktivnih poruka koje upućujemo sebi kada doživimo neuspehe koje život nosi sa sobom. Promena pesimizma u optimizam sprečava pojavu depresije, anksioznosti i nasilničkog ponašanja. Tehnikama jačanja lične kontrole i slabljenje bespomoćnosti možemo da se odučimo od pesimističkih uverenja i da steknemo veštine optimističkog sagledavanja neuspeha jer znamo i kada su talenat i želje jaki, uprkos toga, do neuspeha dolazi onda kada nedostaje optimizam.

Porazi i neuspesi kao događaji izvan naše kontrole dovode sve do osećaja bespomoćnosti, ali optimistički stil objašnjavanja zaustavlja dugotrajnu bespomoćnost a pesimistički stil je jača. Optimisti dakle, kod sebe bolje sprečavaju razvitak osećaja bespomoćnosti, i povrh toga, oni postižu bolje rezultate u školi, na poslu, u politici, u sportu, boljeg su zdravlja, učestalije pobeđuju na izborima. Optimizam i sposobnost uspravljanja na noge posle neuspeha je ključ akademskog i svakog drugog profesionalnog uspeha. Način na kome razmišljamo o svom zdravlju menja naše zdravlje, naš imuni sistem bolje funkcioniše ako smo optimisti. Optimizam proizvodi uspeh, jer optimizma stvara odlučnost i istrajnost. Tačno je da optimizam ponekad iskrivljuje realnost, dok je pesimisti često

³⁶ Naučena bespomoćnost je osećaj nemanja kontrole nad događajima i okolnostima u svom životu.

vide tačno i realistično, ali baš u tim situacijama, optimizam je snažna i efikasna odbrana od loše realnosti. Naučena bespomoćnost se „leči“ iskustveno, pokazivanjem da akcije deluju i učenjem da se drugačije misli o tome šta je bio razlog sopstvenog neuspeha. Izbor i kontrola produžavaju život, a bespomoćnost destruiira i bespomoćnog i one oko njega.

Ostaje pitanje da li je ljudska slabost pesimističkog razmišljanja samo loša navika nekih pojedinaca ili je ona imanentna ljudskom rodu uopšte? Činjenica je da smo naš mentalni sklop i način razmišljanja nasledili od naših predaka. Poetski rečeno, mi smo „tmurna deca ledenog doba“³⁷ kada su surove klimatske promene zamalo zbrisale ljudski rod sa lica planete Zemlje, i mnogi smatraju da je upravo to poreklo naših egzistencijalnih strahova i pesimističkih prognoza budućnosti. Na to genetsko nasleđe kolektivnog nesvesnog sećanja na iskustvo ubistvenih strahota ledenog doba nadovezuje se činjenica sadašnjosti, da je ovo generalno ocenjujući, doba melanholije. Naime, ljudi rođeni danas, imaju 10 puta veću verovatnoću da će oboleti od depresije nego ljudi rođeni pre 20 ili 50 godina. Tokom poslednjih 40 godina, naime, svuda je globalno nagrižena vera u boga, naciju, društvo i proširenu porodicu i usled toga, znatno se pohabao zaštitni duhovni oklop ljudskog roda.

Važno je imati u vidu da je u savremenom životu ogroman broj ljudi dobio značajnu mogućnost izbora i samim tim ličnu kontrolu sopstvenih života. Bespomoćnost se može naučiti, ali se može i odučiti, bespomoćnost identifikovana kao uzrok nasilja, može se znatno redukovati i na ličnom i na društvenom planu.

ĐENOVEZE SINDROM³⁸

Đenoveze sindrom je termin kojim se označava fenomen pasivnosti, ravnodušnosti posmatrača, svedoka nasilja koji ništa ne čine da pomognu žrtvi. Definisan je u socijalnoj psihologiji šezdesetih godina dvadesetog veka po Kiti Đenoveze - žrtvi ubistva pred 38 pasivnih svedoka. Ona je ubijena nožem na domak svoje kuće u Njujorku, u napadu koji je trajao oko pola sata za koje vreme se ona aktivno borila za svoj život, vrištala i pozivala u pomoć³⁹. Većina pasivnih svedoka iz okolnih zgrada su nemo posmatrali ili barem čuli njene pozive u pomoć i nisu reagovali, sve dok jedan nije povikao, „Dosta više, pusti tu ženu“, posle čega se ubica uplašio i pobegao. Ni tada svedoci nisu odmah pozvali policiju, hitnu pomoć i žrtva, čiji je život možda još uvek mogao da bude spasen blagovremenom intervencijom, je iskrvarila. Možda bi ovaj događaj, kao mnogi slični, prošao nezapaženo da Njujork Tajms nije dve nedelje posle događaja posebno pisao o nereagovanju svedoka, ukazujući da bi njen život bio spasen samo da je neko povikao ranije, ili pozvao policiju telefonom, kao i da je ranije pozvana hitna pomoć pre nego što je žrtva iskrvarila. Time je skrenuta pažnja javnosti na problem pasivnih posmatrača. Mišljenja o uzrocima su bila različita, otuđenost u urbanim sredinama, naviknutost na nasilje i kriminal, nedostatak empatije, kolektivno moralno posrnuće, opšta dehumanizacija. Situaciji postojanja više pasivnih posmatrača zločina i nasilja je tada definisana kao „difuzija ili disperzija odgovornosti“, jer kada ima više posmatrača moguće je da oni rezonuju opravdavajući svoje nereagovanje: „zašto ja, nisam ja najpametniji, neko drugi će svakako pozvati policiju, ili je to već uradio“. Osipa se i osećaj tereta odgovornosti jer su ljudi skloni da svoje nečinjenje opravdaju nečinjenjem drugih.

Društvena norma nalaže da pomognemo. Ali s druge strane, ako pomognemo, sami možemo da se izložimo opasnosti: nasilnici mogu da se okome na onoga ko pokuša da makar verbalno odbrani žrtvu. Postoji opasnost od izloženosti i psihičkom nasilju (urlanje, psovke, pretnje) od strane nasilnika, napad same žrtve (da odobrovolji nasilnika), osuda drugih posmatrača što se „meša u tuđe privatne odnose“ iz griže savesti što se sami ne usuđuju da reaguju. Posmatrači su često i sami u stanju visokog psihološkog stresa što može biti okidač fiziološki indukovane blokade. Ponekad situaciju i ne prepoznaju kao urgentnu. Uglavnom se povode za reakcijom drugih, potrebno im je uvek da neko reaguje prvi, pa ako izostane primer početne akcije, svi ostanu pasivni, kao blokirani sopstvenom pasivnošću.

Ako umešati se i pomoći nije ponašanje koje donosi socijalno priznanje, pasivno posmatranje postaje učestalo do redovnosti. Zato su retki primeri prethodnog pozitivnog iskustva. Pasivno posmatranje je još uvek u svesti ljudi tretirano kao socijalno „prihvatljivo“ ponašanje a nasilje kao „privatni“ problem između nasilnika i žrtava. Postoji visok stepen tolerancije na nasilje a nizak stepen društvene solidarnosti sa onima koji su izloženi nasilju. Rezigiranost i nepoverenje u institucije takođe doprinosi pasivnosti posmatrača: „ništa se ne može

³⁷ Selidžmen, op. cit. str 215.

³⁸ Santoso Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13 <http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL> Pristupljeno 20. aprila 2014.

³⁹ Čirić J., 2010, „Đenoveze sindrom“, *Strani pravni život 1/2010*, Beograd, str. 135.

promeniti“, policija „zna se“ neće intervenisati dok tuča traje, krivične se prijave „ionako nikada” ne procesuiraju i niko ne bude sankcionisan, jer su kriminalci „uvek povezani“ sa političarima i sl.

Mnogi ipak odluče da rizikuju i pomognu i to se uglavnom dešava ako veruju da će njihov gest naići na odobravanje u svojoj sredini; ukoliko proceni da žrtva pripada njegovom socijalnom krugu; ukoliko žrtva direktno usmeri pogled ka nekome. Suprotno od grupe pasivnih posmatrača je aktivna lokalna zajednica, angažovana na razne načine protiv nasilja u svojoj sredini⁴⁰. Reagovanje lokalne zajednice je bazirano na shvatanju o neprihvatljivosti nasilja i odgovornosti svih da doprinesu njegovom suzbijanju. Jedan od sigurnih načina prevencije gotovo svih oblika nasilja, od porodičnog i vršnjačkog, do uličnog vandalizma i huliganskog je svedočenje o postojanju nasilja. Učinjen je prvi korak kada su ljudi svesni postojanja nasilja i negativnih posledica i spremni su o tome i da govore ako su upitani. Ali spremnost na sledeći korak, u vidu sopstvene inicijative da se žrtvi pomogne, retko postoji i zbog toga pojedinačnih slučajeva nasilja i njihovih posledica ima više i drastičniji su.

MOĆ NEGIRANJA, NEGACIJA MOĆI

Moć negiranja postojanja nasilja je tipično ponašanje za sve društvene strukture koje poseduju društvenu moć. To su pre svega državne institucije, ali i crkve i religijske zajednice, političke partije, vojska, policija, mediji, školski sistem, pa zatim i porodica, pojedinci na pozicijama lične i institucionalne moći. I u ličnim odnosima, onaj koji dominira po bilo kojim osnovama, tj. ko ima više moći od drugih, između ostalih moći koje poseduje, ima i tu moć da negira postojanje nasilja. Ponašanje negacije nasilja tipično je za svaki centar moći, za svaku grupu, instituciju ili pojedinca koji poseduje dominantno više društvene moći u odnosu na druge grupe i individue. Najveću moć imaju državne institucije zato je negacija nasilja njima najviše svojstvena⁴¹.

Lista onog što se negira sa pozicija moći ne obuhvata samo nasilje. Negira se najčešće postojanje nasilja, ali i postojanje diskriminacije, nepoštovanje zakona, korupcije, socijalne nepravde, ružne prošlosti ili ružnih epizoda prošlosti. Tipičan primer negiranja nasilja je npr. da su od milion žena koje su zatražile medicinsku pomoć zbog povreda koje su im naneli muževi ili partneri, lekari na ispravan način identifikovali povrede kao rezultat zlostavljanja samo u 4% slučajeva⁴².

Moć negiranja nasilja je zapravo moć zataškavanja, i ono se može uočiti u postupanju institucija dosta često, jer one imaju moć da dugo i uporno negiraju i samo postojanje nasilja, ali: ujedno i moć da negiraju postojanje svoje moći koja negira nasilje. Na eventualno pitanje zašto postoji to zataškavanje, zašto država preko svojih institucija negira nasilje, odgovor je najčešće da se time opravdava sopstvenu neefikasnost, ili još gore, nedostatak političke volje da deluju, ili što je najgore, postojanje nekih u njenoj institucionalnoj strukturi koji imaju interesa/koristi da se društveno negativne pojave dešavaju.

Mogu se identifikovati nekoliko vrsta negacija prema stepenu negiranja: potpuna negacija, umanjivanje, odricanje postojanje sredstava i odricanje sopstvene odgovornosti.

Prvi nivo negacije sadrži osnovni stav: „Tu nema nikakvog problema“. Zasniva se na prirodnoj ljudskoj nesklonosti da se poveruje da se neprijatne ili strašne stvari uopšte dešavaju. To je potpuna negacija. Primer⁴³: u Srbiji nema rasizma. Ljudi su možda samo malo nervozni zbog nezaposlenosti i siromaštva, pa u pojedinim, izolovanim slučajevima reaguju konfliktno, ali rasizam kao takav ne postoji. Mogući izgovori su, statistikom se može sve dokazati, to je senzacionalizam medija, život nije uvek lep i ugodan, meni se takve stvari nikada nisu desile, to oni provociraju, i sl.

Drugi nivo negacije sadrži osnovni stav: „OK, tu zaista postoji problem, ali on svakako nije baš toliko značajan i ne može da nam sada bude prioritet“. Zasniva se na ljudskoj sklonosti ka ulepšavanju stvarnosti. To stav umanjivanja. Primer⁴⁴: porodično nasilje postoji, ali toga je daleko manje nego što se to predstavlja u nekim medijima i svakako je preterano govoriti o muškom nasilju nad ženama, kao da su odjednom svi muškarci nasilnici a sve žene žrtve, kad znamo da ima i žena koje zlostavljaju svoje muževe. Mogući odgovori: ljudi vole da preteruju, ništa se tu stvarno nije desilo, on se samo šalio, on to nije stvarno mislio, ljudi koji se vole, svadaju se i mire.

⁴⁰ Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, *Politika*, 18.09. 2013

⁴¹ Kendra Cherry, What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness

<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm> Pristupljeno 4 maja 2014.

⁴² Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk: Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated.

⁴³ Odgovor je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

⁴⁴ Odgovor je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

Treći nivo negacije sadrži osnovni stav: „Tu zaista postoji problem, ali tu se ne može ništa posebno preduzeti“ Zasniva se na ljudskom osećanju nemoći da se sprotstavi zlu. To je stav odricanja postojanja efikasnih sredstava. Primer je umanjivanje nasilja vezanog za sport. Mogući izgovori su, agresivnost i nasilnost su sastavni delovi ljudske prirode, možda možemo da ublažimo posledice ali nema šanse da bi mogli da ga potpuno sprečimo, ne budimo naivni, živimo u stvarnosti, sport je društvena vrednost po sebi, navijači su samo malo preterali ovoga puta⁴⁵.

Četvrti nivo negacije sadrži stav: „Da, to je ozbiljan problem, ali šta ja mogu tu da učinim?“ Zasniva se na ljudskoj sklonosti da se smatra nepozvanim i nenadležnim da rešava probleme. To je stav odbijanja/izbegavanja sopstvene lične odgovornosti. Primer je svaka situacija birokratskog odbijanja ovlašćenih institucija da postupaju. Mogući izgovori su⁴⁶: možda postoje rešenja, ali nisam ja za to ovlašćen, neko drugi će se već pobrinuti da reši taj problem, zašto se obraćate meni, to nije moj posao, idite kod njih, oni treba time da se bave, mi smo nezavisna institucija.

SRBIJA: NAJNOVIJI PRIMERI

Prilikom ilustrovanja funkcionisanja nekih od pomenutih sindroma u pojedinim konkretnim slučajevima raznih vrsta nasilja u Srbiji, namerno nismo birali primere ni po tipičnosti niti po drastičnosti, oni nisu ni oni široko javno pronosirani i diskutovani, već je jedini kriterijum bio da su se desili ili da se o njima mediji izveštivali nedavno, tj. u vreme završetka ovog teksta (svi u martu 2014). To ukazuje na njihovu svakodnevnost i običnost u našoj stvarnosti, tj. da prezentirani sindromi nisu samo teorija koja se možda dešava drugima, na nekom drugom mestu, već je redovni deo naše svakonevice, sada i ovde u Srbiji.

„Dozvoljena“ mržnja javlja se kao problem poput negativnog odnosa društva prema gej populaciji ali i senzacionalističkog načina koji koriste mediji i koji pogoduje tom da se mržnja prema LGBT zajednici i dalje generiše, istakao je Milan Antonijević, direktor Jukoma . U toj situaciji žrtve ne veruju da će biti zaštićene ni prilikom prijavljivanja napada policiji a ni tokom suđenja⁴⁷.

Lucifer sindrom javlja se kod svemoćnih poslodavaca koji neometani ni zakonskim sankcijama, niti moralnom osudom okoline postaju sve bahatiji i nasilniji prema zaposlenima. Žrtve mobinga najčešće ne prijavljuju poslodavce iz straha od otkaza i na taj korak se odluče tek kada dobiju otkaz. Mobinga ima ne samo kod privatnika, već i u javnim preduzećima, a posebno učestalo kada se menja vlast i sa njom uprave u tim preduzećima⁴⁸.

Elementi Štokholmskog sindroma uočljivi su u slučaju muža koji je prisiljavao suprugu na prostituciju a koja ga sve to vreme nije prijavila u strahu od njegovog nasilja, već je do otkrivanja došlo tek kada je prodao jednom profesionalnom makrou. Pred Višim sudom u Beogradu počelo je suđenje okrivljenog Roberta Radosavljevića koga optužnica tereti da je po dolasku u Beograd, uz pretnje i batine terao suprugu da se svakodnevno prostituiše u parku pored Ekonomskog fakulteta za 1.000 do 2.000 dinara po mušteriji. Kada je postao nezadovoljan „pazarom“, prodao je suprugu Prizrencu Đogaju⁴⁹.

Milosav K. (61) iz Smedereva ubio je nevenčanu suprugu Živadinku Paunović (63) sa kojom je živeo u vanbračnoj zajednici 35 godina sa više udaraca držaljom sekire u spavaćoj sobi u kući u kojoj su živeli kao podstanari. Inspektorim je ispričao da su se često svađali⁵⁰. I iz te izjave, ali i iz činjenice da do porodičnih ubistava nikada ne dolazi iznenadno, jasno je je i ovo slučaj tragično finale višedecenijskog porodičnog nasilja. Slučaj nedavnog femicida u Smederevu dakle, samo je jedan u nizu sličnih primera delovanja sindroma naučene bespomoćnosti koji je žrtvu sprečavao da preduzme odlučujuće korake mnogo pre totalne i letalne eskalacije porodičnog nasilja.

Đenoveze sindrom kojim se označava pasivnost posmatrača, gotovo je redovni pratilac svakog nasilja, pogotovo onog koje se desilo na javnom mestu. Posle svađe tinejdžera u Jagodini u nedelju 22. marta posle ponoći ispred kafea „Ibis“, ubijen je Lazar Jovičić (17), učenik drugog razreda Muzičke škole u Nišu, inače veoma

⁴⁵ Primer je ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

⁴⁶ Izgovori su ilustrativno formulisani ironično, i ne predstavlja stav autorke o konkretnom problemu.

⁴⁷ J.D. 2014, „Milan Antonijević, direktor Jukoma, o pravnim poteškoćama LGBT populacije u Srbiji“, *Danas*, 17. mart. str 10

⁴⁸ S.A. 2014, „Epidemija mobinga u Novom Sadu: Maltretiranje jeftinije od otkaza“, *Blic*, 02.03. 2014.

⁴⁹ I.P. 2014, „Terao supugu da se prostituiše za 1.000 dinara“, *Večernje novosti*, 17 mart.

⁵⁰ Ilić J., 2014, „Smederevo: Ženu ubio drškom od sekire“, *Danas*, 11 mart.

talentovan mladi muzičar. Sve se to događao u masi tinejdžera koji su stajali ispred kafea „Ibis“⁵¹, od kojih teško da je postojao i jedan bez mobilnog telefona sa koga je mogao da pozove pomoć.

ZAKLJUČAK

Gotovo da u svakom individualnom nasilnom činu, uz razumevanje mehanizama nasilja možemo da identifikujemo dejstvo, čak ne samo jednog, već često više istovremenih pomenutih sindroma. Kod domaćeg nasilja na primer, može da se uoči Štokholmski sindrom (lojalnost one koja trpi nasilje prema nasilniku) koji se često dešava povlačenje prijave za prodično nasilje, odbijanje saradnje sa policijom kada dođe da interveniše i sl. Svedoci nasilja u porodici retko pozivaju policiju, niti reaguju ma na koji način, iako su često svesni postojanja čak višedecenijskog nasilja na svega par metara od njih u susednom stanu. Kod one koja trpi porodično nasilje vrlo je često postojanje sindroma naučene bespomoćnosti usled čega se teško odlučuje da napusti nasilnika i pokrene zakonske procedure za njegovo sankcionisanje i razvod braka. Kod slučajeva mobinga (maltretiranja na poslu), takođe se često može uočiti delovanje sindroma naučene bespomoćnosti (žrtva se teško odlučuje da prijavi maltretiranje), Đenoveze sindroma (kolege su svesne postojanja mobinga, ali ne reaguju), Štokholmskog sindroma (lojalnost prema nasilniku) i sl. Kod sportskog nasilja može se uočiti sindrom zataškavanja i umanjivanja ozbiljnosti slučajeva nasilja, Đenoveze sindrom pasivnih posmatrača, Štokholmski sindrom lojalnosti žrtava prema napadačima koje čak ni u slučajevima pokušaja ubistva izjavljuju „da ne znaju ko i zašto“ ih je napao, i sl. Kod slučajeva kamenovanja romskih naselja na delu je sindrom dozvoljene mržnje na strani napadača, sindrom naučene bespomoćnosti kod napadnutih koji ne veruju da bi prijavljivanje takvih slučajeva moglo da dovede do sankcionisanja napadača, sindrom zataškavanja na strani lokalnih organa vlasti i medija koji ne žele da se njihova sredina predstavi kao poprište rasističkih konflikata, i sl.

Samo sa razumevanjem društvenog okvira kao scene nasilja, uz razumevanje pojedinih sindroma kao delova nasilnog scenarija, možemo da razumemo samo nasilje i kreiramo adekvatne društvene politike protiv njega. Jer nasilnici nisu neka sadistički zla, luciferska bića, neobičnih, teško shvatljivih psihičkih osobina, koji iracionalno i iznenadno počine nasilna dela. Kada pogledamo pojedine slučajeve nasilja pomenute u ovom tekstu, možemo da steknemo utisak da su „Luciferi“ oko nas, ali možda i u nama samima, da nisu ni čudni, teško shvatljivi, pa ni iracionalni, često čak ni zli. Samo mi nismo uvek svesni mehanizama uzrokovanja i funkcionisanja nasilja. Ili, ako bi po analogiji sa moralnim skepticizmom⁵², skovali pojam kriminološkog skepticizma, to bi bio stav uzdržavanja (bekstva) od dubljeg zalaženja u analizu i razumevanje nasilja usled bojazni prepoznavanja samih sebe i tamnih strana sopstvenih ličnosti.

⁵¹ G. J, 2014, „Nožem presudio mladiću“, *Večernje novosti*, 24 mart.

⁵² Dobrijević A., Mladenović I., 2013, *Razlozi i normativnost*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str 124 i 158.

Dr Zorica Mršević
Institute of Social Sciences
Belgrade
Zmrsevic@idn.org.rs

Understanding of violence: Lucifer in us and among us

Summary. There is presented analysis of seven topics, structural/cultural violence, „allowed“ hate, Lucifer syndrome, Stockholm syndrome, learned helplessness syndrome, Genovese syndrome and power of negating from position of power. The analysis enables better understanding of functioning mechanisms of violence and how they are inbuilt in social streams. These seven mechanisms of violence functions contribute to crystallization and stabilization of violence inside of social and institutional structures. This is the main reason why it is so difficult to confront it by institutional politics and measures primarily created to be reaction to individually committed violent acts. It is of real importance and strategic significance to notice mechanisms of merging violent models in very foundation of Serbian society. The aim of this article is to contribute both to better understanding of causes of violence and functioning of violence as to enable increasing possibilities of creating adequate legal and social reaction to violence, institutional and individual resistance to violence. Among benefits of better understanding of violence should be mentioned also, increasing of social resilience to violence, improvement of media reporting of violent acts and cases, and spreading of better understanding and visibility of structural violence which provides stage for individually committed violent acts.

Key words: understanding of violence, structural/cultural violence, „allowed“ hate, Lucifer syndrome, Stockholm syndrome, learned helplessness syndrome, Genovese syndrome, power of negating

LITERATURA

Knjige

1. Arendt Hannah, *Conception of Citizenship*, Stanford Encyclopedia, 2006-2014.
<http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>
2. Asurmendi Mikel, *Identitet i nasilje*, Bblioteka 20 vek, Beograd.
3. Balibar Etienne, 2011, *Nasilje i civilnost*, Centar za medije i komunikacije, Beograd, Multimedijalni institut, Zagreb
4. Baron-Koen Sajmon, 2012, *Psihologija zla*, Clio, Beograd.
5. Bojanić Petar, 2007, *Nasilje, figure suverenosti*, Institut za filozofiju i drutvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd.
6. Dobrijević A., Mladenović I., 2013, *Razlozi i normativnost*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
7. Mojsi Dominik, 2012, *Geopolitika emocija, Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Clio, Beograd
8. Mršević Z., 2013, *Svetionici – ženski likovi između zaborava i uzora*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad.
http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Svetionici_Z_Mrsevic.pdf
9. Selidžmen M., 2008, *Naučeni optimizam*, Zavod za udžbenike - Beograd
10. Stark Evan, Flitcraft Anne, 1996, *Women at Risk : Domestic Violence and Women's Health*, SAGE Publications, Incorporated
11. Zimbardo Ph., *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, Random House, 2008,
www.LuciferEffect.com

Članci

12. Ćirić J., 2010, „Đenoveze sindrom”, *Strani pravni život 1/2010*, Beograd, str. 135.
13. G. J, 2014, „Nožem presudio mladiću“, *Večernje novosti*, 24 mart.
14. Duhaček D., 2009, „Tumačenja Hane Arent - Roršahov test za interpretatore/ke“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 3, br. 3, str. 107-125, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
15. I.P. 2014, „Terao supugu da se prostituiše za 1.000 dinara“, *Večernje novosti*, 17 mart.
16. J.D. 2014, „Milan Antonijević, direktor Jukoma, o pravnim poteškoćama LGBT populacije u Srbiji“, *Danas*, 17. mart.
17. Ilić J., 2014, „Smederevo: Ženu ubio drškom od sekire“, *Danas*, 11 mart.
18. Mršević Z., 2013, „Ravnodušni prema nasilju“, *Politika* 18.09. 2013
<http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/Ravnodusni-prema-nasilju.lt.html>

19. Mršević Z., 2014, „Ajdačo – protiv dozvoljene mržnje“, *Politika*, 12. 05.2014.
<http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Ajdaho-protiv-dozvoljene-mrznje.sr.html>
20. Petrović I., „Mediji ohrabruju govor mržnje?“ *Deutsche Welle*
<http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=10&idSubSek=104&id=50&status=drugi>
21. S.A. 2014, „Epidemija mobinga u Novom Sadu: Maltretiranje jeftinije od otkaza“, *Blic*, 02.03. 2014.
22. Tanjug, 2013, Nataša Kampus otkrila da je tokom osam i po godina zatočeništva bila i silovana, *Blic*, 18. 02. 2013.
<http://www.blic.rs/Vesti/Svet/368334/Natasa-Kampus-otkrila-da-je-tokom-osam-i-po-godina-zatocenistva-bila-i-silovana>

Internetski izvori

23. The Discovery of Learned Helplessness
<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm>
Pristupljeno 20 aprila 2014.
24. Galtung J., A Theory of Civilization – Overcoming Cultural Violence
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=22>
Pristupljeno 16. aprila 2014.
25. Galtung J., A Theory of Conflict
<http://www.transcend.org/tup/index.php?book=20>
Pristupljeno 16. aprila 2014.
26. Hodžić Bilal, 2010, Nedolična ljudska svojstva – Mržnja, 21 januar.
http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=8102:nedolina-ljudska-svojstva-mrnja&catid=31&Itemid=605
Pristupljeno 20 aprila 2014.
27. Kendra Cherry, What Is Learned Helplessness? The Discovery of Learned Helplessness
<http://psychology.about.com/od/lindex/f/earned-helplessness.htm>
Pristupljeno 4 maja 2014.
28. Klein Christopher, 2013, The Birth of “Stockholm Syndrome,” 40 Years Ago
http://en.wikipedia.org/wiki/Bystander_effect
Pristupljeno 1. marta 2014.
29. Learned Helplessness is a feeling that you can't control events and circumstances in your life
<http://www.the6healthyhabits.com/learned-helplessness.html>
Pristupljeno 29 aprila 2014.
30. Ljubomora dece prema braći i sestrama, 27 januar 2009
http://porodnicilekar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=331:ljubomora-dece-prema-brai-i-sestrama&Itemid=54
Pristupljeno 20. aprila 2014.
31. The Milgram Experiment
<http://www.simplypsychology.org/milgram.html>
Pristupljeno 6 februara 2014.

32. Santoso Alex, 2008, The Genovese Syndrome: When Nobody Helps, February 13
<http://www.neatorama.com/2008/02/13/the-genovese-syndrome-when-nobody-helps/#!EX6FL>
Pristupljeno

33. A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University
<http://www.prisonexp.org/>
Pristupljeno 6 februara 2014

34. The Stanford Prison Experiment, 1971.
<http://drphil.com/slideshows/slideshow/6012/?id=6012&showID=1529>
<http://lucifereffect.com/>
Pristupljeno 6 februara 2014.

35. Stockholm Syndrome – Causes, Symptoms, Cases and Treatment
<http://www.primehealthchannel.com/stockholm-syndrome-causes-symptoms-cases-and-treatment.html>
<http://www.history.com/news/stockholm-syndrome>
Pristupljeno 1. marta 2014.